

БОРИС МОЗОЛЕВСЬКИЙ – ІСТОРИК, АРХЕОЛОГ, ПОЕТ

В статті ведеться мова про життя та творчу діяльність видатного миколаївського історика, археолога і поета Б.М. Мозолєвського (1936-1993 рр.), який 21 червня 1971 року віднайшов золоту Скіфську Пектораль. Висвітлено внесок Б.М. Мозолєвського в розвиток наукової спадщини України.

Ключові слова: Мозолєвський, історик, археолог, поет, золота Скіфська Пектораль.

В статье речь идет о жизни и творческой деятельности выдающегося николаевского историка, археолога и поэта Б.Н. Мозолевского (1936-1993 гг.), который 21 июня 1971 года нашел золотую Скифскую Пектораль. Раскрыт вклад Б.Н. Мозолевского в развитие научного наследия Украины.

Ключевые слова: Мозолевский, историк, археолог, поэт, золотая Скифская Пектораль.

This article tells about life and activity of famous Mycolayv historic, archeologist and poet B.M. Mozolevsky (1936-1993), who found the Golden Scythian Pectoral at 21 of June 1971. Contribution is lighted in discoveries of scientific inheritance of Ukraine.

Key words: Mozolevsky, the historic, the archeologist, the poet, gold Scythian Pectoral.

Характерною особливістю нашого часу є зростання національної свідомості українського народу, потяг до національного самопізнання та знань про власну історію. Цьому має сприяти пам'ять про науковців, творців та культурних діячів держави. Актуальність дослідження визначається тим, що в сучасній українській науці існує низка тем історико-археологічного спрямування, які ще не досліджені або недостатньо досліджені науковцями. При цьому значення їх тематики для України важко переоцінити. У зв'язку з цим варті уваги історія життя і творчості миколаївського історика, археолога, поета Б.М. Мозолєвського.

Даною проблемою плідно займаються сучасні історики В. Шкварець [1], І. Дзюба [2], С. Полін [3] та інші, однак деякі питання висвітлені недостатньо і тому метою статті є вивчення спадщини та внеску Б. Мозолєвського в розвиток історичної, археологічної і літературної сфери України.

Борис Миколайович Мозолєвський відносився до людей, які працювали не шкодуючи свого здоров'я та власного часу. За свою відданість справі він сплатив сповна, проживши тяжке коротке життя. Щирий і ранимий, вчений навчився бути впертим і бунтівним, гострим і жорстким, але глибоко в душі – ніжним і

життєлюбним, здатним оцінити найменше добро і щирий порух, глибоко відчувати горе і несправедливість [4].

У Б.М. Мозолєвському поєднався талант археолога, допитливого і сумлінного вченого, з душею поета, закоханого в рідну землю, прагматичного дослідника сивої скіфської давнини, романтика з ніжним відчуттям людського болю.

У родині селянина 4 лютого 1936 року народився Борис Мозолєвський у селі Миколаївка Веселінівського району на Миколаївщині. Мати, Домна Олексіївна, тяжко працювала у місцевому колгоспі, санітаркою у районній лікарні, на відбудові залізничного вокзалу та на інших роботах. Померла в 55 років у лікарні. Батько, Микола Іванович, працював рахівником у колгоспі, пройшов фінський фронт, направлений у Бессарабію, де його з родиною застала війна. В 1944 року висланий до Німеччини, де по дорозі й був розстріляний [5].

На роки війни і післявоєнної відбудови припадає дитинство Бориса. Про ці роки він писав у своїй лірично-прозовій повісті «Дума про степ»: «Учнівство моє починалося ще за окупації у сорок третьому, але повчилися ми тоді щось місяців зо два, та й розігнали нас, а в школі

оселилися есесівці...» [6]. Починаючи з другого класу, малий Борис працював у колгоспі. Тяжко було йому, але він намагався завжди виконувати роботу, що йому доручали.

Борис був мрійливою дитиною, йому було легко писати вірші про голубе небо, зелену травичку, що росте коло хати. Початкову школу закінчив у Миколаївці, продовжує навчання у Веселинівській семирічній школі. Після школи п'ятнадцятирічний Борис йде вчитися в Одеську спеціальну школу військово-повітряних сил. Після її розформування деякий час залишається у військово-морській частині. А вже звідти вступив до Єйського вищого військово-морського авіаційного училища, що на Кубані (Росія). Під час навчання перевівся льотчиком-курсантом у 93-є військово-морське училище під Ленінград (Леб'яже). Пізніше повернеться знову до Єйська, де разом з майбутніми космонавтами Георгієм Добровольським і Георгієм Шоніним опановував ази льотної майстерності.

Наступала доба реактивної авіації, вимоги до здоров'я були підвищені, нелегке дитинство Бориса далось взнаки. Після демобілізації двадцятирічний Б. Мозолевський залишив професію льотчика і на тринадцять років пішов спочатку у будівельники, а згодом до десяти років був кочегаром на заводі залізобетонних виробів тресту «Укрторгбуд» у Києві, кілька років очолював комсомольську організацію цього підприємства [7]. В студентські роки брав участь в археологічних експедиціях Інституту археології АН УРСР та видав першу збірку поезій «Начало марта» (1963 р.).

У 1964 році закінчив історико-філософський факультет (кафедра археології) Київського державного університету ім. Т.Г. Шевченка, одержав диплом із кваліфікації «історик-археолог». Борис Миколайович сам писав, що «...не сподівався стати професійним науковцем: археологія для мене була не галуззю історичної науки, а нивою людинознавства в широкому розумінні...» [8].

Борис Миколайович Мозолевський – історик, археолог, скіфолог, поет
(4 лютого 1936 р. – 13 вересня 1993 р.)

З 1965 року Борис Мозолевський (як згадував потім, не без допомоги «людей у цивільному») влаштувався на роботу у видавництво «Наукова думка». Був молодшим редактором, у 1968 році дослужився до редактора. У цьому ж році Б. Мозолевського звільнили за те, що «не догледів» і вийшла книжка О. Апанович «Збройні сили України». Та це був лише привід – на копії короткої автобіографії Бориса стояла помітка відділу кадрів: «оригінал у КДБ» [9].

Перші збірки поезій Мозолевського були видані російською мовою: «Начало марта» (1963 р.), «Шиповник» (1967 р.), «Зарево» (1971 р.). А вже незабаром починають виходити збірки українською мовою: «Веретено» (1980 р.), «Кохання на початку осені» (1985 р.), «І мить як вік» (1986 р.), «Дорогою стріли» (1991 р.) – це була остання збірка Бориса Миколайовича.

Для кожної людини настає такий час, коли вона розуміє, що вже прийшла пора підсумувати свої досягнення і при цьому нічого не боятися, бути максимально відвертим. Борис такий час відчув на хвилі хрущовської «відлиги». На

одному з вечорів поезії в Київському технікумі зв'язку восени 1965 року за участю І. Світличного, І. Дзюби, В. Чорновола, В. Стуса, Г. Тименка, М. Вінграновського Борис Мозолевський читав «крамольні» рядки про Ф. Енгельса і ленінську партію, її поведирів, Л. Брежнева:

– Я точно стрелял! Но не в тени солдат,
А в тех, что стояли – выше.

– Я эту компанию хрущевых и брежневых
Своей назвать не могу!

– Фридрих Энгельс, трудна диалектика...

Відвертість Б. Мозолевського привела інтелігенцію у захоплення. При цьому всі розуміли, що ці рядки можуть наробити великого лиха, а найбільше постраждає сам автор. Йому аплодували одні і трусилася від страху інші. З Б. Мозолевським не знали що робити, його вже не було куди виганяти – кочегарив, єдиний засіб був – це погрожування ув'язненням. Відтоді Б. Мозолевський починає писати українською мовою.

Відомий поет Юрій Каплан восени 2002 року писав, що познайомився з Борисом, коли той був ще кочегаром котельні, а як археолог-аматор

щоліта виїжджав на археологічні розкопки. Вони тривалий час відвідували одну і ту ж літературну студію при видавництві «Молодь». Керівництво ЦК комсомолу УРСР при перевірці студії (її керівником був Д. Білоус) прослухало вірш молодого робітника Б. Мозолевського «Товаришу Енгельсу» і були дуже здивовані, коли почуло, що я эту «компанію хрущевых и брежневых товарищами не назову!». Після цього прізвище Б. Мозолевського викликає в подальшому негативну реакцію у редакторів і цензорів.

Зміна політичного життя, хрущовська «відлига» дістала відображення в нових умовах брежневського періоду «застою». Це відповідно позначилося та вплинуло на Б. Мозолевського. Він починає аналізувати своє становище, біографію, долю власного народу в «Думі про степ». Археологічні експедиції допомагали Борису. По-перше, він займався улюбленою справою, а, по-друге, у такий спосіб прагнув уникнення можливих арештів.

Сильний, безкомпромісний характер, колюча відвертість, за словами письменника, друга Володимира Забаштанського, – «відчайдушна особистість», не давало спокійно жити чекістам у погонах. За словами самого Б. Мозолевського: «Коли мені світило на кілька років змінити клімат, я розумів, що врятувати мене може лише велике відкриття. Я взявся до цього. Замість Мордовії потрапив до Інституту археології Академії Наук УРСР, до якого мене поспішили зарахувати заднім числом...» [10]. Як особистість Борис Мозолевський був згустком енергії, скоріше за все, сонячної, на яку такий щедрий степ, що його зростив. Все, що могло горіти, – біля нього горіло, все, що не могло, – сичало [11].

Одна з найважливіших дат у житті Бориса Миколайовича – це 21 червня 1971 р. При розкопках Товстої Могили на Дніпропетровщині він знайшов золоту Скіфську Пектораль (від лат. *pectoralis* – нагрудний).

Легендою археологічного світу стали драматичні пригоди, коли Борис, не розраховуючи, кому б він міг передати свою знахідку, віз Пектораль у Київ під засмальцьованою тілогрійкою, надягнувши на шию, як і годиться чинити зі знаком вищої царської гідності. Можна тільки дивуватися: дві третини скіфського золота, яке зберігається зараз у Музеї історичних коштовностей України, – це його знахідки. Не випадково Бориса Мозолевського називають «Українським Шліманом», якого мрія привела до Трої, до скарбів Пріама. Однак у середовищі археологів таке порівняння вважають недоречним – адже Шліман нічого спільного не мав із наукою. Він шукав золото заради самого золота. А Борис Мозолевський жив скіфами. Вони були його сучасниками, його однодумцями.

З початку 1971 року заднім числом Бориса Миколайовича оформляють на постійну роботу в Інститут археології. Після історичної знахідки

постановою Ради Міністрів УРСР і Президії Академії наук УРСР Мозолевському було встановлено персональну заробітну плату молодшого наукового співробітника у розмірі 200 карбованців на місяць, також було виділено трикімнатну квартиру (хрущовку) з шестиметровою кухнею. Працював молодшим, а потім старшим науковим співробітником, був керівником сектора скіфо-сарматської археології Інституту археології. Б. Мозолевський публікує 55 наукових та популярних досліджень, найвідоміші з них монографії «Товста Могила» (1979 р.), «Скіфський степ» (1983 р.), «Мелітопольський курган» (1988 р.), «Исследования Чертомлыка» (1983 р.).

Відбулися також зміни і на його поетичній ниві: Б. Мозолевський здобув офіційне визнання, 1971 року був прийнятий до Спілки письменників України. Видав 8 збірок поезій, лірично-прозову повість.

Він був і поетом-особистістю, і вченим-особистістю. Особистістю талановитою, багатогранною, самодостатньою. Його вірші лягали абсолютно ідентичним підтекстом до його наукових шукань, філософських роздумів, громадянської позиції. Його талант був самобутнім, унікальним і визначався передусім патріотичним еством. У наше прагматичне сьогодення про патріотизм воліють не згадувати. Вчені мужі «шукають» і ніяк «не знайдуть» національну ідею для України, замість того, щоб її, свою країну, просто любити, а отже, й дбати про неї, а не лише споживати.

Борис Мозолевський був дійсно патріотом і лишається прикладом патріотизму для сучасних поколінь.

Після розкопок Товстої Могили Борис Мозолевський став одним із найавторитетніших скіфологів України. У 1981 році (через 10 років після всесвітньовідомої знахідки) захистив дисертацію і отримав науковий ступінь кандидата історичних наук. Захист пройшов блискуче. Відомий учений В. Даниленко, який був членом вченої ради, вважав, що така дисертація достойна докторського звання, на що щасливий Борис пообіцяв: «Я ще не таку напишу!». До захисту (в 1979 р.) видавництво «Наукова думка» випустило його монографію «Товста Могила», прекрасно ілюстровану й художньо оформлену [12].

Протягом останніх п'яти років Борис Мозолевський керував Орджонікідзевською археологічною експедицією АН України та Скіфським степовим загоном. Глибоко досліджував проблеми етнографії Скіфії, водночас паралельно займався і польовими дослідженнями. У 1986 році Борис Мозолевський останній раз приїздить до земляків, відвідав родичів у селі Миколаївка. У Веселинівському районному будинку культури зустрівся зі своїми однокласниками, друзями, подарував свої збірки поезій, окремі наукові праці.

Останні два роки перед своєю кончиною працював над докторською дисертацією, яку так і не встиг завершити. Захищати ж її за

сукупністю опублікованих праць йому так і не дозволили. Борис Миколайович також не опублікував автобіографічну лірично-прозову поему «Думу про степ». За нього це потім зробить його дружина і професійний редактор Віра Данилівна Мозолевська. Об'єднаним рішенням Інституту археології НАН України та Київської Академії Євробізнесу Б.М. Мозолевському було присвоєно Міжнародний диплом «Золотий скіф».

Борис Миколайович Мозолевський, за словами колеги-археолога Юрія Шилова, належав до категорії людей, які знають собі ціну. Разом із тим він був скромною і незалежною людиною. Керівництво з ним рахувалося, але було видно, що недолюблює. На міжнародні виставки його знахідки завжди возили інститутські керівники, він ображався, хоч і не показував цього нікому.

Не раз траплялося так, що експедиції Б. Мозолевського і Ю. Шилова знаходилися недалеко одна від одної. Б. Мозолевський турбувався про своїх працівників: намагався зробити побут археологів домашнім, як можна більше влаштованим, виклопотати для них вищі оклади. Якось Борис Миколайович сказав: «То, кажеш, Юрко, обережніше слід при розкопках?... От і я вже давно помітив: як щось важливе знайдеш – так когось і забере на пожертву! Багато людей вже загинуло – і в мене, і в Куйбишева, і в Євдокимова, в Болтрика, Шапошникової... Списали, як годиться, на нещасні випадки та порушення техніки». Днів через два Юрій Шилів пригадав Борису Мозолевському цю розмову. Закінчували вибирання ґрунту з величезної вхідної ями скіфської катакомби Соколової Могили. Шахтарі, які мали робити кріплення камери, збили з рейок тимчасову драбину. От вона й розсипалася під Юрієм – і він впав між лопатами і відрами з п'ятиметрової висоти. А вилізши на гору, пожартував: «От Вам, Борисе Миколайовичу, й чергова жертва! Пощастило, парю синців відбувся!...» Б. Мозолевський сумно посміхнувся: «Це вже не рахується! Ще до тебе забрала... Я ж цю могилу другий рік копаю. Минулого року сучасне кладовище з неї перенесли та насип зняли. От відтоді двох наших людей поховали...» [13].

Борис Миколайович Мозолевський помер від тяжкої хвороби 13 вересня 1993 року.

Похований у пантеоні української культури на Байковому цвинтарі у Києві. П'ять років, до 1998 року, усією громадою споруджували пам'ятник на могилі. Основні витрати взяв на себе колектив Орджонікідзевського марганцевого комбінату.

Все бронзове: і порізане зморшками чоло, і острішкуваті брови, і гостре підборіддя, і непокірний чуб, і светрик, що побував у бувальцях, – суцільна бронза. Останній вірш, його слова викарбувані на могильній плиті:

За добро, що робив я на світі,
За усі мої муки й жалі,

Я воскресну в тридцятім столітті
І пройдуся по коханій землі.

Борис Миколайович Мозолевський прожив цікаве життя і був щасливою людиною, мав дім, родину, улюблену роботу, справжніх друзів. Це була людина досить пряма і незалежна, що, зрозуміло, не полегшувало, а, навпаки, ускладнювало йому життя, але завдяки саме сильним рисам характеру і зміг досягти визнання.

Борис Мозолевський спокійно ставився до слави. Більше цінував не її сяйво, а тихе, полохливе світло свічки, яке допомагало проникати у товщу української землі, робити нові й нові відкриття. Про це своє кредо він, зрештою, виразно й чітко сказав у багатьох своїх віршах. Що може бути прекраснішого і величнішого, коли Б. Мозолевського не забувають на батьківщині, того, хто все життя твердо і невідступно стояв на принципах совісті та не визнавав будь-якої фальші.

Отже, провівши дослідження, можна зробити висновок, що Б.М. Мозолевський є видатним археологом, істориком та поетом. Проживши важке життя, Борис Миколайович зумів залишитися чуйною, доброю, трудолюбивою людиною. Випало на його долю коротке життя, але він зумів лишити після себе великий скарб, свої праці. Дослідженням у комплексі розкрито основні питання та віхи життєвого шляху і творчості миколаївського історика, археолога і поета Бориса Мозолевського. Поряд із цим є необхідність у більш детальному і ґрунтовному вивченні історії знаходження золотої Пекторалі, її місця і ролі в моделі світу скіфської культури та історичної концепції існування скіфів за трактуванням Б. Мозолевським.

ЛІТЕРАТУРА

1. Шкварець В.П. Борис Миколайович Мозолевський. Життя, творчість. Навчальний посібник. – Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. П. Могили; Одеса: Вид-во ТОВ ВіД, 2006. – 244 с.
2. Дзюба І. Скіфський Степ під небом України // Дніпро. – 1984. – № 4. – С. 120-127.
3. Полін С. Борис Мозолевський: дарувати минуле. Інститут археології НАН України. – 2006. – № 6 (585). – 18-24 лютого.
4. Борис Мозолевський. Поезії: Літературно-художнє видання. – К.: Темпора, 2007. – С. 516-517.
5. Шкварець В.П. Вказана праця. – С. 20-25.

6. Мозолевський Б.М. Дума про степ // Дніпро. – 1996. – № 11/12. – С. 22, 6-49.
7. Шкварець В.П. Вказана праця. – С. 28-31.
8. Мозолевський Б.М. Скіфський степ. – К.: Наукова думка, 1983. – 198 с. – С. 18.
9. Борис Мозолевський. Поезії. – С. 523-525.
10. Кіпіані В. Співець «кароокої Скіфії»: На світлу пам'ять Б.М. Мозолевського // Вечерний Николаев. – 1993. – 9 грудня.
11. Борис Мозолевський. Поезії. – С. 525.
12. Там само. – С. 530-531.
13. Нетудыхата Т. Археолог Юрий Шилов: «Раскопав курган жреца, Борис Мозолевский интуитивно понял, что попался. Вскоре он узнал, что смертельно болен» // Факты. – 2003. – 21 жовтня.

Рецензенти: д.і.н., проф. В.П. Шкварець;
к.і.н., доц. І.О. Смирнов.

© Кіщак Ірина Іванівна, 2009

Надійшла до редколегії 22.01.2009 р.